پەیامنێرتان لە هەڵەبجەوە

حەمەسەعید حەسەن

لە کاتێکدا بەشێکی گرنگی خەڵکی هەڵەبجە سەرخۆشی بادەی خێڵایەتی بوون، ڕژێم ئەو هەلە زێڕینەی لە دەست نەدا و ئەو پرۆژەیەی لە مێژ بوو خەونی پێوە دەبینی، جێبەجێی کرد. هەر ڕۆژەی چەند دێیەک بە کەڵبەی شۆفڵ و تەقەمەنی خاپوور دەکران و گوندنشینەکانیش دەبوونە پووشی نێو گێژەڵووکەی دەربەدەری و بە گڕەی ئاوارەیی هەڵدەپڕووکان. بوومەلەرزەی ڕاگوێزان بێجگە لە بامۆک، هەموو گوندەکانی دیکەی دەور و بەری هەڵەبجەی تەخت کرد.

ڕژێم گەلێ مەبەستی دزێوی لە دووتوێی ڕاگوێزاندا حەشار دابوو، وەک بڕینی ئاو لە پارتیزانی ماسی، بێ دەرامەتکردنی دێنشینەکان و پاڵپێوەنانیان بۆ ڕیزی چەکدارانی سەر بە بەعس، خڕکردنەوەی خەڵکی بە مەبەستی بە ئاسانی کۆنترۆلکرنیان و تێکدانی بنکەی سەربازی هەڵاتوو.

لە بەرامبەر ڕاگوێزاندا گوندنشینەکان هانایان بۆ مەلای دێ و قورئانەکەی دەستی، بەو ئومێدەی پاڕانەوە دڵی لەشکر نەرم بکات، دەبرد. کە دەیانزانی سوپا تەنیا ئامێرێکە و هەر جێبەجێ کردنی لەسەرە، هەناسەی قووڵیان هەڵدەکێشا و چاوەڕوانی پڕبوونی جامی ئارامی خوایان دەکرد و ملیان بۆ ڕاگوێزان کەچ دەکرد.

دەڵێن لە یەکێک لە گوندەکان سەگێک نەبەردێکی کەموێنەی تۆمار کردووە و ئەوەی هەزار پاتە کردووەتەوە کە سەگ بە ڕاستی گیانلەبەرێکی بەئەمەکە. کاتێ خەڵکی ئاوایی دوور دەخرێنەوە و شۆفڵ دەست بە خاپوورکردن دەکا و سەگ هەوڵی کاولکردنی خانووی خاوەنەکەی دەبینێ، دەوەڕێ و هێرش دەبا و کەڵبە لە کەوچکی زەبەلاحی شۆفڵ گیر دەکا و ڕێ نادا ماڵەکە کاول بکرێ.

ئەفسەرێ کە بینەری ئەم ڕووداوە دەبێ، دەستڕێژێ بەسەر سەگەکەدا دەکا، وەلێ سەگ لە هێرش ناکەوێ، چەند فیشەکێکی پێوە دەنێ کە لە نزیکییەوە لە زەوی دەدەن، بەڵام هەر پەلامار دەدات و بە گژ شۆفڵ و گوللەدا دەچێتەوە. دەڵێن ئەفسەرەکە نەیهێشتووە ئەو خانووە خاپوور بکرێ.

گوندنشینەکان هانایان بۆ هەڵەبجە هێنا بوو. ژمارەی دانیشتووانی هەڵەبجە ڕووی کردبووە هەوراز. تەنگوچەڵەمەی خانووبەرە سەری هەڵدابوو. خەڵکە ڕاگوێزراوەکە ببوونە فرۆشیاری گەڕۆک و دەستگێڕ. وای لێ هاتبوو فرۆشیار لە کڕیار زێتر بوو. پەتای بیکارییەکی کوشندە بڵاو بووبووەوە، کاروانی ماندووی ئەو بێکارانە لە هەواری چەکدارە خێڵەکییەکاندا بارگە و بنەی خست.

قوڕی کوێرەوەرییەکە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ خەستتر دەبووەوە؛ هەژاران هەژارتر و دەوڵەمەندانیش دەوڵەمەندتر دەبوون. ئەوانەی کەچە دووکانێکیان هەبوو، لە بەیانییەوە تا ئێوارێ هەر بە خەڵکیاندا دەڕوانی، ئەوانیش هێدی هێدی بەرەو خانەی هەژاران ملیان دەنا. بێجگە لە خۆراک بازاڕی هەموو کەلوپەلێکی دیکە، چرایەکی فوولێکراو بوو.

دەڵێن هەڵەبجە ڕادەگوێزرێ. ئەم هەواڵە تیرێ بوو دڵی هەموو هەڵەبجەییەکانی سمیبوو؛ بەردێ بوو گۆمی ژیانی شاری شڵەقاندبوو. هەر کەسە ڕۆژێکی بۆ ڕاگوێزان دەستنیشان دەکرد. ڕووت لە هەر کوێ کردبا، باس هەر باسی ڕاگوێزان بوو. هەندێ گوندنشینەکانیان تاوانبار دەکرد، چونکە دژی ڕاگوێزان بە گژ ڕژێمدا نەچووبوونەوە. هەندێکی تر دەیانگوت: لە بوودەڵەیی چەکدارە خێڵەکییەکانە، ڕژێم بیر لە ڕاگوێزانی هەڵەبجە دەکاتەوە. یان دەگوترا: هەڵەبجە بنکەی بیروباوەڕی ئایینییە و بەعس بە (قوم)ی دەزانێ و لێی تۆقیوە. هەبوون وای بۆ دەچوون: هەڵەبجە بووەتە هەواری ڕۆژ و شەوگاری پێشمەرگە و

لەژێر کۆنترۆڵی ڕژێمدا نەماوە، بۆیە ڕایدەگوێزێ. هەیشبوون پێیان وابوو: ڕژێم لە ترسی ئەوەی نەک چەکدارە خێڵەکییەکان بدەنە شاخ، هەڵەبجە ڕاناگوێزێ. مۆتەکەی ترسەکە ڕۆژ بە ڕۆژ پتر چۆکی لەسەر سنگی شار دادەدا و خەڵکی بێزارتر دەبوون و بیریان لە یاخیبوون دەکردەوە.

لایەنەکانی شاخ بە پێچەوانەی ڕەوتاری دێرینیانەوە، (کە لە سەرەوەختی هەورەگرمەی غەزەبی جەماوەردا، ڕۆڵی دژەبروسکەیان دەبینی،) لەو گۆمە ڕۆشنەدا کەوتنە مەلە و خوازیار بوون خەڵکی ڕۆژێ زووتر دژی ڕژێم ڕاپەڕێ. شیوعییەکان لە بواری خەڵکی بۆ ڕابوون هانداندا، لە لایەنەکانی دیکە چالاکتر بوون.

شەوی ١٢/١٣/٥/١٩٨٧ بانگەوازی ڕاپەڕین لە بڵندگۆی مزگەوتەکانەوە هەڵەبجەی هەژاند. بۆ سبەینێ هەر لە سەعات هەشتی بەیانییەوە جەماوەر ڕژانە سەر شەقام. ڕاپەڕین لە گەڕەکی کانیی ئاشقانەوە دەستی پێکرد و شاڵاوی گڕکانی خەڵکی هەڵچوو ڕووی کردە ناوەندی شار و لەوێوە بەرەو گەڕەکی کانییە قوڵکە. هەنگاو بە هەنگاو ڕاپەڕین فراونتر و دەنگی ڕاپەڕیوان زوڵاڵتر و ورەی خەڵکی شار بڵندتر دەبووەوە.

ڕاپەڕیوان دەمامکیان کردبوو، ژنان شەرواڵیان لە پێ کردبوو. خەڵکەکە داوایان دەکرد: گوندنشینان بۆ زێدی خۆیان بگەڕێنەوە. هاواریان دەکرد: بەعسییەکان دوژمنمانن، سەربازان برامانن. دەنگی دلێری ڕاپەڕیوان، دەگەیشتە هەموو گۆشەیەکی شار. ڕژێم لەبەردەم لافاوی قینی خەڵکیدا دەستەپاچە بوو، تەنانەت چەکدارە خێڵەکییەکانیش کۆمەکی ڕاپەڕیوانیان دەکرد. پریشکی ڕاپەڕینی هەڵەبجە هەر ئەو ڕۆژە گەیشتە شارۆچکەی سیروان.

تانک و زرێپۆش گەیشتنە شوێنە گرنگەکانی شەقامەکانی هەڵەبجە. سەربازان بە خەڵکیان دەگوت: ئێمە فەرمانی کوشتنی ئێوەمان پێیە، تکایە شەقامەکان چۆڵ بکەن و هەر کەس بچێتەوە گەڕەکی خۆی. جەماوەر کە هەستی کرد لەشکر بە کردەوە دژی ڕاپەڕینەکە نییە، کێوی ورەی پتر هەڵکشا و ڕاپەڕینیش مەزنتر بوو. ئەمە ئەو ڕۆژە بوو کە خەڵکی لە مێژ بوو چاوەڕێیان دەکرد. سەرسەختترین دەزگای سەرکوتکەری ڕژێم: سوپا، لەبەردەم ورەی باڵاکەڵەگەتی جەماوەردا، لە کورتەبنەیەک زێتر نەبوو.

لە ناکاو دەسترێژ تێکەڵ بە هاواری خەڵکەکە بوو. لەشکر و چەکدارە خێڵەکییەکان کەوتنە تەقەکردن. کەس نەیزانی بە فیشەکی کام لا (مەریوان) شەهید بوو. خوێنی ڕژاوی مەریوانی لاو، دەروونی پڕ لە قینی شۆڕشگێڕانەی خەڵکەکەی زیاتر هێنایە کوڵ. ڕاپەڕیوان تەرمی پیرۆزی ئەو شەهیدەیان خستە سەرشانیان و بەرەو کانیی ئاشقان بردیان و لەوێشەوە بەرەو کانییە قوڵکەیان هێنایەوە.

سەعات یازدەی پێش نیوەڕۆ چەند هەلیکۆپتەرێ لە ئاسمانی هەڵەبجەدا پەیدا بوون و کەوتنە ڕۆکێت بارانکردنی گەڕەکی کانیی ئاشقان. ڕژێم لە سەر زەوی تێکشکا بوو، لە ئاسمان خۆی با دەدا. ئەمە هەر لە بەعس دەوەشێتەوە، بۆ خەڵکی بێچەکی ڕاپەڕیوی سەر شەقامی شاری ژێر دەسەڵاتی خۆی، فڕۆکەی جەنگی دەنێرێتە ئاسمان.

لە ئەنجامی هێرشی هەلیکۆپتەرەکانەوە، چەند کەسێک شەهید بوون و گەلێکیش ئەنگاوتە. ڕاپەڕیوان هێدی هێدی بڵاوەیان لێ کرد. شەڕەکە زۆر ناهاوتا بوو، ڕژێمێکی پڕ چەکی دڕندە، جەماوەرێکی سنگ قەڵغان.

هەڵەبجە گەردی ترسی لێ نیشت. سەربازان ڕەوە کوللە بوون و بە ناو دەغڵی کۆڵان و شەقامەکاندا بڵاو بوونەوە. شاڵاوی گرتن دەستی پێ کرد. لەشکری بەعسی بێ جیاوازی هەر کەسی بەر دەست کەوتبا، دەیگرت. ژمارەی گیراوان لە دوو سەد نزیک بووەوە. ئەمەیشیان ئاکارێکی دیکەی تایبەت بە بەعسە، خوێندنگای ئامادەیی کچانی کردە بەندیخانە. ئەوانەی هەلیکۆپتەر بریندداری کردبوون، لە نەخۆشخانە دەرهێنران و ڕەوانەی چارەنووسێکی بزر کران. بەشێکیان کە دواتر چارەنووسیان ئاشکرا بوو، لە سەروو گوندی بامۆکەوە، بە کۆمەڵ زیندەبەچاڵ کرابوون.

هەر هەمان ڕۆژ، ڕۆژی ڕاپەڕینەکە، ١٣ی مای ١٩٨٧ڕژێم خەڵکی کانیی ئاشقانی وەدەرنا و بە تی ئێن تی کەوتە تەقاندنەوەی گەڕەکەکە. خاپوورکردنی کانیی ئاشقان کە بنکەی سەرهەڵدانی ڕاپەڕین بوو، هەفتەیەکی خایاند. زێتر لە نیوەی دانیشتووانی کانیی ئاشقان ڕووە و ئێران هەڵاتن. بەشێک لە خەڵکی گەڕەکەکانی تر و پیاوانی ئایینی شاریش لە ترسی تۆڵەی ڕژێم هەمان ڕێیان گرتە بەر. ڕژێم بە هەلیکۆپتەر، لە ئاسمانەوە جاڕی دا: خەڵکینە ئارام بگرن، هەڵەبجە ڕاناگوێزرێ.

ئەگەرچی ڕاپەڕین بە کارەسات دوایی هات، بەڵام زەبرێکی بەهێزی سرەواندە گورچکی ڕژێم. داو بە دوای ڕابوونی جەماوەری بوێری هەڵەبجە، زنجیرەیەک ڕاپەڕینی دیکە لە شارەکانی تری کوردستان ڕووی دا. ڕژێم هێندەی زانی زەریای جەماوەری قەڵادزە، ڕانیە، دووکان، سەییدسادق، کۆیە و شەقڵاوە لە شەقامەکاندا شەپۆل دەدا. پیاوانی ڕژێم وەها تۆقیبوون، بڵندگۆی مزگەوتەکانی سلێمانی و هەولێریان چنیبوەوە، نەوەک بانگەوازی ڕاپەڕین ئەو دوو شارەیش بهەژێنێ.

ئەگەرچی لایەنەکان، بە تایبەتی شیوعییەکان، ڕۆڵیان لە سەرهەڵدانی ڕاپەڕینی هەڵەبجەدا هەبوو، بەڵام ڕاستییەکەی ڕاپەڕین زادەی هاندانی هیچ لایەنێک نەبوو، ئەسپەشێی سەرکەشی جەماوەر دەستپێشخەری کرد و گالیسکەی لایەنەکانی بە دوای خۆیدا بە کێش کرد.

کانیی ئاشقان ئەو دەڤەرە دێرینەی هەڵەبجە، وەک گۆڕستانێکی بەرینی لێ هات. دەڵێن هەبووە خانووەکەی چونکە پەڕ کەوتووە، نەڕووخێنراوە، لە سۆنگەی کوردەناموسییەوە و بۆ بەشداریکردنی خەمی گەورەی گەڕەک، خۆی بە ڕووخاندنی داوە.

لە نێو کارەساتی کاولکردنی کانیی ئاشقاندا، دوو ئاشقی تازە بووک و زاوا، خۆراکی نەهەنگی تراژیدیایەکی دیکە بوون. پیاوانی ڕژێم ڕۆژانە تی ئێن تییان بڵاو دەکردەوە و هەر چەند خانووەیەکیان، بە جارێ، بە دەستپێدانانێک تەخت دەکرد. بووک و زاوا بە ئومێدی ئەو ماڵە سپییەی بۆ ڕۆژی ڕەشیان هەڵگرتبوو، خۆیان بە ماڵدا دەکەنەوە، هەر ئەوان دەگەنە ماڵەوە، ناڵە بڵند دەبێتەوە، بووک شەهید و زاوایش بە سەختی بریندار دەبێ.

دوو سێ هەفتە دوای ڕاپەڕین پیاوانی میری خەڵکیان کۆ دەکردەوە و بەڵێنی شیرینیان دەبەخشییەوە. پارێزگاری سلێمانی لە سەردانێکدا بۆ هەڵەبجە گوتبووی: (هەڵەبجە قوربانییەکی زۆری داوە، بۆیە سەرۆک بە چاوێکی تایبەتییەوە سەرنجی دەدات.) هاووڵاتییەک سۆراخی چارەنووسی بریندارە گیراوەکانی لای پارێزگار کردبوو، گوتبووی: (بەم زووانە ئازاد دەکرێن.)

*

دیاردەی هەڵاتن لە سەربازی، هەموو کوردستان و عێراقی گرتبووەوە، بەڵام لە هیچ شارێ بەو بەرچاوییەی هەڵەبجە نەبوو. جەنگ بووژێنەوەی بیر و دیاردە سەردەم بەسەرچووەکانە، هەڵەبجە لەو بوارەیشدا لە هەموو شارێکی دیکەی زێتر پێ براببوو. بیروباوەڕ و بزووتنەوەی ئیسلامی لە هیچ شارێکی کوردستان هێندەی هەڵەبجە بەهێز نەبوو.

کە عەبدولخالیق مەعرووف شاکارەکەی: (ئادەمیزاد لە کۆمەڵی کوردەواریدا) بڵاو کردەوە، مەلاکانی هەڵەبجە، سلێمانی و هەولێر چەندان گوتاری نوێژی هەینییان دژی تەرخان کرد و کەڵلەڕەقانە کەوتنە ناو زراندنی. لە ئەنجامی ئەو هەوڵە ناپیرۆزەوە، لە هەولێر لەبەر دەرگای ماڵی خۆیدا، تیرۆر کرا.

مەلا و بەعسی، مزگەوت و مونەزەمە لە ئارمایی عەبدولخالیق مەعرووف کە بەسەر سەریانەوە گێژی دەخوارد، بە جۆرێ زەندەقیان چوو بوو، هەردوو لایان لە دژی، توند کلکیان گرێ دا. مەلاکان ڕێیان بۆ بەعس تەخت کرد، تا بیکوژێ. (تاوان)ی ئەو سەییدایە تەنیا ئەوە بوو، لەبەر ڕۆشنایی تێکستە (پیرۆزەکان) و ڕەوتاری ڕێبەرانی ئیسلامدا، تێڕوانین و هەڵوێستی ئیسلامی سەبارەت بە ژن نیشان دابوو. کتێبەکەی هاواری (أنا الحق) و خۆیشی حەللاجێکی نوێ بوو.

هەڵەبجە شەوان لەژێر کۆنترۆڵی ڕژێمدا نەدەما. کەم شەو هەبوو گرمەی بازووکا شار بێدار نەکاتەوە. پێشمەرگە شەوان دەهاتن پیاوانی سەر بە ڕژێمیان دەبردە دەرەوە، ئیدی یان دەیانکوشتن، یان بە پارە ئازادیان دەکردن.

ڕژێم بۆ زیندووکردنەوەی دەسەڵاتی خۆی، پەنای بردەوە بەر بووژاندنەوەی هێزە سووکەڵەکان. بە گوێرەی بڕیاری میری هەموو هۆزێک بۆی هەبوو هێزێک دابمەزرێنێ. ڕاوێژکار، بەرپرسی هێزی سووکەڵە، مانگانە پەنجا هەزار دینارێکی وەردەگرت. هێز بریتی بوو لە سەربازی هەڵاتووی ناوچەکە و سۆزیان پێ درا بوو کە چالاکییان لە سنووری ناوچەکەی خۆیاندا بێ. چەکدارانی ئەم هێزانە زۆربەیان لەبەر پسووڵەیەک کە هاتوچۆی پێ بکەن، خۆیان ناونووس کردبوو؛ ئەو مووچەیەشی بۆیان تەرخان کرابوو، دەچووە گیرفانی ڕاوێژکارانەوە.

ئەم تاکتیکەیش دادی ڕژێمی نەدا، هێزە سووکەڵەکان زیانیان لە سوودیان زێتر بوو. بە ڕاستی بەشداریی شەڕیان نەدەکرد، دەستیان لەگەڵ شاخ تێکەڵ دەکرد. دوژمنانی ڕژێم و سەربازی هەڵاتوویان بە شتێ پارە دەکردە خزمی خۆیان. تاکە قازانجیان تەنیا هەر ئەوە بوو، سەربازی هەڵاتوو، لەبری ئەوەی ڕوو بکاتە شاخ، لە شار دەمایەوە.

سەرەککۆمار! کە خۆی نازناوی خێڵەکیی قەدەغە کردبوو، جەنگ ئەو نەریتە مردارەوەبووەیشی پێ زیندوو کردەوە. هێزە سووکەڵەکان چونکە خاوەنی پێشینەیەکی خێڵەکی بوون و دوژمنایەتی و ناکۆکی تازە و دێرینیشیان لە نێواندا هەبوو، بیریان لە تۆڵە دەکردەوە. دەڵێن: (کورد) ئەگەر پارەی هەبوو، یان پیاو دەکوژێ، یان ژن دەهێنێ. ڕاوێژکاران لە هەردوو بوارەکەدا خۆیان تاقیکردەوە.

هەندێ جار شەقام و کۆڵانی شار بە ڕۆژی ڕۆشن دەبوونە شانۆی شەڕەتەقەی نێوان خێڵەکان. هەڵەبجەیش ببووە سووکە تەکساسێ، بەڵام کوڕە ئازاکانی شەپقەیان لەسەر نەدەنا. ڕێ دەکەوت خەڵکی بێتاوانیش دەبوونە قوربانیی پێکدادانی خێڵەکان. لای ڕژێم سەرهەڵدانەوەی ناکۆکی تیرەگەری، لایەنێکی گەشی دامەزراندنی هێزە سووکەڵەکان بوو.

ململانێی نێوان شەمێرانی و نەورۆڵی لە ناکۆکی نێوان تیرەکانی دیکە گەرمتر بوو. جاری وا هەبوو، لە ناوەندی شاردا چەندان کەسیان لە یەکدی دەکوشت. دەستیان لە منداڵی یەکتریش نەدەپاراست. قوتابییەکی زانکۆ، کە سەر بە نەورۆڵییەکان دەبێ و بە سەردان بۆ هەڵەبجە دێتەوە، لە بازاڕی سەوزەفرۆشەکاندا، جەستەی دەکرێتە بێژنگ.

هەندێ جار نەورۆڵی و شەمێرانی لە دەرەوەی شار وێستگەی پشکنینیان بۆ یەکتری دادەنا. جارێک نەورۆڵییەکان ماشێنێک ڕادەگرن، سەرنشینێکی بە شەمێرانی تێدەگەن؛ کابرایش دەڵێ: هەورامیم. پێی دەڵێن: تۆزێ قسە بکە، بە گوتنی حەرفی سینەکانتدا، تێدەگەین ڕاست دەڵێی یان نا.

لە شەڕە کەڵەشێرێکدا، کەڵەبابی کوڕی ڕاوێژکارێ بەزیبوو، ڕیزێ فیشەکی بە کەڵەشێرە براوەکەوە نابوو. ناکۆکی و پێشبڕکێی نێوان ڕاوێژکاران لە مۆدێلی ماشێن و ژمارەی ژنیشدا ڕەنگی دابووەوە. ڕاوێژکاری ئازا ئەوە بوو، زۆرترین ژنی هەبێ، یەکێکیان لە شەوێکدا دوو ژنی بۆ کرابووە پەردەوە!

ڕۆژێکیان لە ناوەڕاستی شاردا سێ چەکدار گەنجێکیان سەگ ئاسا بە پشتوێنەکەی خۆی پەت کرد بوو، ڕایاندەکێشا و هەڕەشەی کوشتنیان لێ دەکرد، ئەویش ملی نەدەدا و شێلگیرانە داکۆکی لە خۆی دەکرد و دەیگوت: لەتوپەت بکرێم، لەگەڵتان نایەم. چەکدارێکیان نارنجۆکێکی دەرهێنا و بە گەنجەی گوت: پێشمان نەکەوی بەم نارنجۆکە هەڵتدەوەشێنم. گەنجە زۆری بۆ هات و هاواری کرد: خەڵکینە فریام بکەون، دەمیانەوێ بمفرۆشن.

بارانی تکای خەڵکی دایکرد، وەلێ سوودی نەبوو، چەکدارێکی دیکە پەیدا بوو، تفەنگی لێ هێنانە سەر پێ

و گوتی: بەری نەدەن هەر سێکتان دەکوژم. کوڕەیان ئازاد کرد، تا هێزی تێدا بوو هەڵات.
ماوەیەک بوو بڕیار درابوو، نرخی کەسێکی سەر بەو دیو بە زیندوویی هەزار و بە کوژراوی پێنج سەد دینار بوو. سێ چەکدارەکە مرخیان لە هەزارەکە خۆش کردبوو، دەیانویست گەنجەکە بە زیندوویی پێشکەشی ڕژێم بکەن.
بکوژی کرێگرتە پیشەیەکی نوێ بوو، لە جەنگ کەوتبووەوە. دراوسێیەکمان پیاوکوشتنی کردبووە پیشە. ئێوارەیەکیان لە حەوشەکەیانەوە شریخەی دەستڕێژ گوێچکەی گەڕەکی کەڕ کرد. لە یەکێ لە منداڵەکانیم پرسی:
- ئەو تەقەیە چییە؟
بە ڕوویەکی گەشەوە گوتی:
- بابەم سەری پاسداری هاورگەسۆ.
هەموو سەرێکی ریشن پێنج سەد دیناری بە نێوچاوەوە بوو، گرنگ نەبوو پاسدارە، پێشمەرگەیە، یان شوان!
پیاکوژە کرێگرتەکەی دراوسێمان هێشتا هەر هەمان پیشەی هەیە، بەڵام شوێنی کاری ئێستای دیوی ئێرانە و بە دوای پیاوانی سەر بە عێراقدا دەگەڕێ.

*

(بەم نزیکانە ئێران بە هاوکاریی لایەنە کوردییەکان، هێرش بۆ سەر هەڵەبجە دەهێنێ.) من ١١ی ئاداری ١٩٨٨ ئەو هەواڵەم بیست. بۆ سبەینێ هەواڵەکە وەک ئاگر لە پووش بەربووبێ، بڵاو بووەوە. خەڵکی هەڵەبجە لە دژی بەعس و لەبەر بەشداربوونی کوردیش لە هێرشەکەدا، لە دڵەوە چەپڵەیان بۆ ئێران لێ دەدا. پێیان خۆش بوو، بە هەر نرخێک بێ، لووتی بڵندی بەعس لە عەرد بدرێ.
ڕژێم بەشێک لە هێزە سووکەڵەکانی، لە ترسی ئەوەی نەک بدەنە پاڵ ئێران، بۆ سلێمانی گواستەوە. ئەمە بەڵگەی نزیکبوونەوەی هێرشەکە بوو. بەعس لە بری لەشکرکێشی، هەندێ قوتە و شاخی چۆڵ کرد. کە هێزەکەی حەسەن بەگ لە چیای شنروێ کشایەوە، لەشکر جێگەی نەگرتەوە. خەڵکی لە یەکتریان دەپرسی: ئاخۆ ڕژێم بایەخ بە هێرشەکە نادات، یان نیازی کاولکردنی هەڵەبجەی هەیە؟
چواردەی ئادار ماڵە کوردە ئێرانییەکانی سەر سنوور کە سەر بە حیزبی دیموکرات بوون، خۆیان کرد بە هەڵەبجەدا و گوتیان: هاکا لەشکری ئێران و پێشمەرگە گەیشتنە هەڵەبجە.
ئەو شەوە خەڵکی بە ترسەوە، بە نیازی خەوتن لێی ڕاکشان. سەعات دوازدەی نیوەشەو گرمەی تۆپ خەڵکی ڕاچڵەکاند و چەخماخەی ڕۆکێت هەڵەبجەی ڕۆشن کردەوە. ناو بە ناو تۆپێک دەکەوتە ناو جەرگەی شارەوە، ئەگەرچی چواردە سەعات پێشتر بۆردوومانی شارەکان ڕاگیرابوو.
خەڵکی بەرەو ژێرزەمینەکان کشان، تۆپباران تا بەیانی بە چڕی بەردەوام بوو. ڕۆژ بووەوە و عێراق نە وەڵامی تۆپەکانی ئێرانی دایەوە، نە لەشکری بۆ بەرگرتن لە هێرشەکە کێش کرد و نە فڕۆکەی بۆ ئاسمانی شەڕەکە نارد. گرمەی تۆپ بەهێز و بە هێزتر دەبوو. تۆپ زێتر لە شاری دەدا. دیار بوو ئێران نزیک و نزیکتر دەبووەوە. بەغدا باسی هێرشی نەکرد. تاران جاڕی (فەجری ١٠)ی دا.
درەنگانێ عێراق تۆپی خستە گەڕ و ناو بە ناو هەلیکۆپتەریش لە ئاستی چیاکان خۆیان نیشان دەدا. هێرشەکە بەهێزتر و ترسناکتر دەبوو، بەشی شار لە گوللەتۆپی تاک تاکەوە، بوو بە ڕیز. بواری هات و چۆ نەما.
سەعات دووی پاش نیوەڕۆ عێراق کشایەوە، دامودەزگا ئیدارییەکان و بنکە سەربازییەکانی چۆڵ کرد. دەنگی تۆپ بڕا، ژێرزەمینەکانمان بەجێهێشت، هێندەی نەبرد گەریللای شاخ شاریان گرتا و هاواریان کرد: هەڵەبجەمان ڕزگار کرد.

پێشمەرگە دەموودەست هەڵیانکوتایە سەر بانک و دامودەزگا دەوڵەتییەکانی تر. دەست بەسەرداگرتنی شۆڕشگێڕانە! دەستی پێ کرد. دواتر پاسدارانیش وەک ڕیزە مێرووله بە هێستر و کامێرای ڤیدیۆوە سەریان هەڵدا.

سەعات هەشتی ئێوارە بەغداد گوتی: ئێران ڕاگرتنی بۆردوومانی شارەکانی شکاند، هەڵەبجەی تۆپباران کرد، ١٣ کەس شەهید بوون، ئێمەیش لە تۆڵەی ئەو شارە خۆڕاگرەدا، بە ڕۆکێتی زەوی بۆ زەویی حسێن تاران بۆردوومان دەکەین.

*

خەڵکی ئەم بار و دۆخە نوێیەیان وەک خەون دەهاتە پێش چاو، چەند شاد بوون بەوەی لە دەستی بەعس ڕزگاریان بووە، هێندەیش لە تۆڵە تۆقیبوون.

لە شەوی یەکەمی دەسەڵاتی پاسدار و پێشمەرگەدا سەد خێزانێک ڕووە و ئێران هەڵاتبوون، بەڵام ناچار کرابوون، بۆ هەڵەبجەی ئازاد بگەڕێنەوە. ڕێگای نێوان هەڵەبجە و سلێمانیش ببووە گۆڕستانی چەند خێزانێکی هەڵاتوو. خەڵکی هەڵەبجە مەلێکی باڵشکاو بوون و شاریان لێ ببووە قەفەز، ئاخر هەموو ڕێگاکانی دەربازبوونیان لێ تەنرا بوو.

بۆ سبەینێ خەڵکی کۆمەڵ کۆمەڵ سەریان پێکەوە نابوو، باسی چارەنووسی خۆیانیان دەکرد. پێشمەرگەیەک هاتە لای ئێمەوە، لێم پرسی:

- داهاتووی ئێمە چۆن دەبێت؟ دوای ئازادکردنی هەڵەبجە نیازی چیتان هەیە؟

- ترستان نەبێ، ڕزگارکردنی هەڵەبجە هەنگاوی یەکەمی ئازادکردنی هەموو شارەکانی کوردستانە. ئێمە لێرەدا گیر ناخۆین، لەسەر هێرشبردن بەردەوام دەبین.

- ئەدی ئەگەر فڕۆکەی عێراق هات و شاری بۆردوومان کرد؟

- هەموو شاخەکانی دەور و بەری هەڵەبجە بە دۆشکا، تۆپ و ڕۆکێتی هۆک چنراون.

کاری پێشمەرگە بێجگە لە هەڵدانی کۆلارەی درۆ، بریتی بوو لە تاڵانکردن. پاسدارانیش بەشداری فەرهوودیان دەکرد. مەلا عەلی خۆپیشاندانێکی ساز کرد. ئیسلامییەکان بە دەم (لا إله إلا الله)وە یانەی فەرمانبەرانیان سووتاند.

سەر لە بەیانی ١٦ی ئادار فڕۆکە جەنگییەکانی عێراق بە ئاسمانی شاردا خولانەوە. سەعات یازدەی پێش نیوەڕۆ بوو، کارەبا نەبوو، دوو پێشمەرگە میوانمان بوون. هێشتا دەستمان لە خواردن نەکێشابووەوە، دەنگی فڕۆکە هاتەوە. یەکەمین ڕۆکێت ڕووی کردە ئێمە. دوای ڕەوینەوەی دووکەڵ، خۆمان ژمارد، کەسمان ناتەواو نەبوو. سەرنجم گرتە سەعاتەکەم، دە خولەک لە یازدە لای دابوو. هەموو بەرەو ژێرزەمینەکە هەڵاتین.

هێندەی نەبرد ژێرزەمینەکە سیخناخ بوو. ژێرزەمینی پیاوان و ژنان جیا بوون. ترسی چەکی کیمیایمان هەبوو. خاولی و سەتڵەئاومان لە کن بوون. فڕۆکەکان پەیدا بوونەوە. گرمەیەکی مەزن سەرخانی خانووەکەمانی وەک بێشکە هێنا و برد. ناڵەی ڕۆکێت، هاوار و نزای ژنان و گریانی منداڵان تێکەڵی یەکتری ببوون و ترسناکترین کۆپلەی سیمفۆنیای مەرگیان پێکهێنابوو.

دیسان فڕۆکە بێدەنگییەکەی شڵەقاندەوە. هەموو پەنایان بردە بەر خوا. ناوی خوا وەک تەرزە لە دەمیان دەباری. لەوە دەچوو خوا لەبەر دەنگی فڕۆکە و گرمەی ڕۆکێت گوێی لە هاواری خەڵکەکە نەبێ. ڕۆکێتباران بە خەستی دەستی پێکرد. لە ئاسمانەوە مووشەک دەباری، لە ژێرزەمینەکانیشەوە تەرزەی ناوی خوا.

ڕۆکێتێک بە سەرماندا هاژەی کرد، تێپەڕی و گرمەی نەهات. گوتمان: ئۆخەی نەتەقییەوە. هێندەی پێ نەچوو، بۆنێک کە لە بۆنی سیر دەچوو هەوای ژێرزەمینەکەی گرتەوە. بیستبوومان گازێکی ژاراوی هەیە

بۆنی سیری لێ دێ. بۆن دێ، خاولییەکانتان تەڕ بکەن و بیگرن بە دەموچاوتانەوە. یەکێک وای گوت.

تارمایی مەرگ سەرەتاتکێی لەگەڵ دەکردین؛ لەوە دەچوو لە نێو کەشتییەکی تێکشکاودا بین و چاوەڕوانی نوقمبوون بین. ژێرزەمینەکەمان وەک گۆڕ دەهاتە بەر چاو. کە بای مەرگ هەڵیکرد، خەڵکی ژێرزەمینەکە جارێ لە خوا دەپاڕانەوە و جارێکی تر ئۆباڵی چارەنووسی خۆیان دەخستە ئەستۆی پێشمەرگە.

زوو زوو ئاوی سەتڵەکانمان دەگۆڕی. لە کاتی ئاوهێناندا دووکەڵی گازە کیمیاییەکەمان کە لە گەڕەکی جوولەکانی دابوو، دەبینی. فڕۆکە سەری هەڵدایەوە، مەزنترین گرمە هەڵسا، ناوچەکەی هەڵتەکاند. کیسەڵ ئاسا سەرێکم لە قاوغی ژێرزەمینەکە دەرهێنا، بینیم ژێرخانەکەمان بووە بە سەرخان. قاتی سەرەوە گەسکی لێ درابوو. لەو لاتریش ماڵێک تەواو خاپوور ببوو، بۆشکەیەک نەوت گڕی گرتبوو. بۆنی گاز هەر لووتی دەکزاندەوە.

چونکە ژێرزەمینەکە لە کەڵک کەوتبوو، بڕیارمان دا چۆڵی بکەین. هەندێک دەیانگوت: با ڕوو بکەینە دەشت. بەشێک پێیان وابوو باڵەخانە پێنج نهۆمەکەی بەشی ناوخۆی قوتابییان چاکترە.

یەکێکمان ڕشایەوە، لەبەر منداڵەکەی نەیپەرژابووە سەر خۆی.

ـ باشتر ڕشایەوە، ئەگەر نا دەمرد. یەکێک وای گوت.

لەسەر سنووری وڵاتی ژیان ڕاوەستابووین چاوەڕوانی ڤیزەی مردن بووین. گوێمان لە ترپەی پێی ئەو پۆستەچییە بوو کە دەمانزانی نامەی مردنی خۆمانی پێیە. بەم هەستە سامناکەوە بەرەو ژێرزەمینی باڵەخانەکەی قوتابیان بە ڕێ کەوتین. لەوێش فڕۆکە لێمان نەگەڕا. بای مەرگ لەوێشی هەڵکەندین، چاومان سوور هەڵگەڕا، لێڵ بوو، بە جۆرێ سەرمان لێ شێوا بوو، ئاومان لە بیر چوو بوو. هێدی هێدی کیمیاوی سەختتر کاری تێ دەکردین. ڕوومان کردە دەرەوەی شار، ڕێگای ئێرانمان گرتە بەر. نیو سەعاتێکی مابوو خۆر ئاوا ببێ، ڕوانیمان لە هەموو لایەکەوە خەڵکی شار ڕێچکەیان بەستووە و بە گریان و هاوارەوە هەمان ڕێیان گرتووەتە پێش.

خۆمان ژمارد، برا بچکۆلەکەم دیار نەبوو، ئەملا برا، ئەولا برا، برا نەبوو. هەمووومان وشک بووین. باوکم بۆی گەڕایەوە. پێش هاتنەوەی باوکم بە دیداری برا شاد بووینەوە. ئەو پێش ئێمە لەگەڵ دراوسێیەکماندا ملی هەمان ڕێی گرتبوو. ڕۆژێ بوو دایک منداڵ، برا برای لە بیر دەچوو.

ئەو شەوە خەڵکی هەڵاتووی هەڵەبجە ڕێبواری ئەو شاخ و داخانە بوون. بەو تاریکەشەوە هەر ڕێمان دەکرد، لە پاشماوەی لەشکرێکی تێکشکاو دەچووین. فڕۆکەکانی سوپای دلێری عێراق! بۆ سبەینێش تا سەر مەرز هەر بە دوامانەوە بوون.

دواتر زانیم گەڕەکی ئێمە: (سەرا) بە بەراورد لەگەڵ گەڕەکەکانی تردا، قوربانیی کەم بووە. قوربانیی لە ژمارە نەهاتوو، پیر محەمەد، پاشا و جوولەکان دابوویان. تەرمی ئەوانەی بەرەو (دەرەشیش) و (عەنەب) هەڵاتبوون، ڕێگەی ئەو دوو گوندەی داپۆشیبوو. ئێمە هەمووومان دەرباز بووین، بەڵام زۆر خێزان کەسیان قوتار نەبوو. ژمارەی قوربانییەکانی ئەو ڕۆژە پێنج هەزار مرۆڤی بێ تاوان و بێ دەسەڵات، شەش هەزار، یان حەوت هەزار بوو، هێشتا ساغ نەبووەتەوە، هەرگیز ساغیش نابێتەوە.

ئەمە هەر لە کولتووری بەعسدا هەیە، کە لە بەردەم هێرشی میلیتاردا تێکشکا، تۆڵەی لە خەڵکی سیڤیل کردەوە. لەو ڕۆژەدا بەعس بەسەر خەڵکی بێ چەکی هەڵەبجەدا، بەسەر باخ و کانی و باڵندەی هەڵەبجەدا، بەسەر پیر و منداڵ و ژنی هەڵەبجەدا سەرکەوت؛ بەعس لە مێژ بوو تنۆکێ ئاوڕووی نەمابوو، ئەگەر نا ئەو سەرکەوتنە ئەویشی دەبرد.

دەڵێن لەو ڕۆژە مەرگاوییەدا، نزیک بە بەنزینخانەکە، خێزانێ لە ژێرزەمینەکەیاندا هەڵدەپەڕن و گۆرانی دەچڕن. پیاوێک پێیان دەڵێ:

ـ دنیا کاول بووە، ئەو بەزمەتان لە چییە؟

خێزانەکە واز لە گۆڤەندی خۆیان ناهێنن. کابرا بیری بۆ ئەوە دەچێ، لەژێر کاریگەرێتی گازی ژاراویدا وایان لێ هاتبێ. هێندەی پێ ناچێ یەک یەک وەک گەڵای درەختی پاییز دەکەون و دەمرن. دەڵێن زۆر کەس لەو جۆرە ڕووداوەی لە گەڕەکی پیر محەمەددا بینیوە. ئەمە سەردەمی گەشەسەندنی تەکنیکە، دەشێ چەکی وایش داهێنرابێ، مرۆڤی بێ دەسەلات، بە دەم هەڵپەڕینەوە بکوژێ.

لە ماڵێکی تریشدا کەسێ کۆمەڵێ ژن و پیاو بە ڕووتی دەبینێ، ئاویان پێدا دەکا، پۆشتەیان دەکاتەوە و دەربازیان دەکا. باوکێ لە حەوت سەر خێزان، منداڵێکی ساوای بۆ ڕزگار کرابوو، تا سەر سنووری هێنابوو، لەوێ فرێی دابووە ڕووباری سیروانەوە.

زۆر کەس کە لە شەقام و کۆڵانەکاندا لە هۆش خۆیان چووبوون، لەو شەوە سامناکە نووتەکەدا، لە کاتی ڕاکەڕاکە و پەلەی دەربازبووندا ژێر تراکتۆر و ماشێن کەوتبوون.

تا ئێستا لەسەر منداڵێک کە شازدەی ئادار سێ مانگان بووە و پاسدارێک قوتاری کردووە، لە نێوان دوو خێزاندا ناکۆکی هەیە. ئەو کاتە ئەو دوو خێزانە سەرو منداڵی سێ مانگانیان هەبووە. دەشێ ئەو منداڵە بەختەوەر بێ، چونکە زۆر منداڵ کەس نییە خۆی بکاتە خاوەنیان. تا ئێستایش گەلێ منداڵ بە دوای دایک و باوکیاندا دەگەڕێن و زۆر دایک و باوکیش بە دوای منداڵەکانیاندا وێڵن.

پێویستە ئەوە فەرامۆش نەکەم، لایەنە کوردییەکان هەر کە دڵنیا بوون لەوەی هەڵەبجە زیندووی تێدا نەماوە، بە پەلە خۆیان گەیاندەوە شار و بۆ سۆراخی زێڕ و دراو، کەوتنە ئەم دیو و ئەو دیو کردنی تەرمی شەهیدان. دەڵێن دەستی ئاوساوی ژنیان بۆ بازنگەکەی بڕیوەتەوە! دەڵێن گوێچکەی کیژۆڵەیان بۆ گوارەکەی هەڵتڵیشاندووە! کەس و کاری شەهیدان وا دەڵێن.

پێشمەرگە سەرەتا سەرقاڵی خڕکردنەوەی زێڕ و دراو بووە، دواتر خووی داوەتە دزینی شتومەکی کارەبایی و مافوور. بەرپرسانی شۆڕش، سەرۆکی دزان بوون. ئەگەر خەڵکی کۆستکەوتووی هەڵەبجە بۆ گوێزانەوەی کەلوپەلەکانیان نەگەڕابانەوە، نەتەوەپەرست و خواپەرستان دەرگا و پەنجەرەشیان لە گرێژەنەوە دەردەهێنا.

لە ئۆردووگای هەڵەبجەییە ئاوارەکاندا، هەوری چڵکنی باسی تالانییەکە، دووکەڵی کیمیابارانەکەی شاردبووەوە. شیوعییەکان وەک بەشداری هێرشەکەیان نەکرد، گیرفان و پریاسکەی کەمەر و بەر سنگی تەرمی پیرۆزی ژنی هەڵەبجەشیان بۆ پارە و زێڕ نەپشکنی. ئێستا ئەوان لای خەڵکی هەڵەبجە ڕوویان لە سیمای تەڵخی لایەنەکانی دیکە سپیترە. مەلای خوتبەخوێن بە پێشەنگی کاروانی ڕیسوابووان دەرچوو. کە نوێنەرانی لایەنەکان بۆ ڕۆشنکردنەوەی ڕووخساریان و ڕاکێشانی سۆزی ئاوارەبووان دەهاتنە ئۆردووگاکانەوە، خەڵکی فیکەی بۆ لێ دەدان و هووهای لێ دەکێشان.**

کاترینەهۆڵم/سوێد

1990. 06. 06

* بارەگای بەعس.

** سەرچاوەی ئەم نووسینە کۆمەڵێ نامە بوو، لاوێکی هەڵەبجەیی شەش حەوت مانگێ دوای ژاربارانەکە، لە ئێرانەوە بۆ ئەورووپا، بۆ هاوڕێیەکی خۆی نووسیبوون. من دەستکارییەکی ئەوتۆی ناوەڕۆکی نامەکانم نەکرد، تا خوێنەر بە ڕۆژی ڕۆشن دیوی ناوەوەی کارەساتەکان ببینێ و سەرنجی ڕووداوەکان بدات و خۆیشی سەرپشک بێ، نەک من پێشی بکەوم.